

माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम
बौद्ध शिक्षा

कक्षा : ९ र १०

विषय सङ्केत : Bus. 501 (कक्षा ९)

Bus. 502 (कक्षा १०)

पाठ्यघण्टा : ४

कार्यघण्टा : १२८

१. परिचय

बौद्ध दर्शनमा प्रचलित थेरवाद र महायान तथा वैभाषिक, सौत्रान्तिक, योगाचार र माध्यमिक जस्ता यान एवम् दर्शनसम्बद्ध शिक्षा बौद्ध शिक्षा हो । शाक्यमुनि बुद्धद्वारा जीवनपर्यन्त देशना गर्नुभएका अमूल्य धर्मोपदेश तथा शिक्षाहरूका मूल सिद्धान्त एवम् दर्शनहरूलगायतका समस्त बौद्ध वाङ्मयहरू बुद्धवचन अनुवाद तथा तन्त्रयुर अर्थात् शास्त्र अनुवादबाट बौद्ध दर्शन अनुप्राणित भएको छ । यसर्थ भगवान् बुद्धद्वारा उपदेशित आगम त्रिपिटक (विनय पिटक, सूत्र पिटक र अभिधर्म पिटक) को अध्ययन अध्यापन अधिगम त्रिशिक्षा (शील, समाधि र प्रज्ञा) को अभ्यासद्वारा बुद्धत्व प्राप्त गर्नका लागि प्रयासरत दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यका साथ कक्षा ९ र १० को बौद्ध दर्शनमा आधारित भई बौद्ध शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) मा बौद्ध शिक्षा विषयको यस पाठ्यक्रमबाट पञ्चशील, दशशीलको पालना, त्रिपिटकको श्रवण, त्रिशिक्षाको अभ्यास गर्दै समाजमा शान्ति स्थापना गर्नमा महोवपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा राखिएको छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने अपेक्षा छ ।

बौद्ध शिक्षाले मूलतः बौद्ध दर्शनमा आधारित ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको संरक्षण र विस्तारमा महोवपूर्ण योगदान गर्दैआएको छ । यस शिक्षाले धार्मिक अनुष्ठानका अतिरिक्त मानिसको जीवनमा अतिआवश्यक पर्ने औषधोपचार विधि, खगोलशास्त्र, नृत्य, चित्रकला र मूर्तिकलाका साथै आध्यात्मिक विकासमा जोड दिन्छ । यसरी बौद्ध शिक्षाले बौद्ध धर्ममा आधारित अनुशासनलाई अक्षुण्ण राख्दै गोन्या शिक्षा, बौद्ध धर्ममा आधारित ग्रन्थरत्न, यिनका अनुयायी र विद्वान्हरूसम्बद्ध विषयवस्तु समावेश गरेको छ । यसै पृष्ठभूमिलाई दृष्टिगत गर्दै यस पाठ्यक्रमले विश्व शान्तिका महानायक भगवान् बुद्धको अती उपदेश एवम् बौद्ध शिक्षा परम्परालाई आधुनिक परिवेशमा अझ सशक्त रूपमा अध्ययन अध्यापन गर्ने कार्यमा थप योगदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ । अतः बौद्ध शिक्षाको प्रभावकारी सिकाइका लागि उक्त विषयक्षेत्र तथा विषयवस्तुका सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक पक्षमा आधारित भई विद्यार्थीकेन्द्रित सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट विषयवस्तुमा आधारित भई दैनिक कार्य व्यवहार, सकारात्मक सोच र अनुकरणीय व्यवहार, शान्ति, अहिंसा, सेवा, दान र सत्यका लागि खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कनको पद्धतिलाई प्रयोगात्मक तथा व्यावहारिक बनाउन सहज हुने उद्देश्य राखिएको छ । बौद्ध शिक्षा (ऐच्छिक) विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनबिचको सन्तुलनलाई विशेष रूपमा जोड दिइएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रियासमेत उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० मा बौद्ध शिक्षा विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

१. बौद्ध शिक्षाको इतिहास र परम्पराका आधारमा विषयवस्तुको बोध र प्रस्तुति
  २. शान्ति, अहिंसा र करुणामार्फत सम्पूर्ण प्राणीको हितका लागि क्रियात्मक अभ्यास र यस्ता कार्यमा सकारात्मक सहयोग
  ३. बुद्धका उपदेश तथा बौद्ध दर्शनमा रहेका विषयवस्तुको समीक्षा र सार निर्माण
  ४. मानवहरूबिच भातृत्व र सहिष्णुताको भावनाको अध्यात्म जागरणमा बौद्ध अनुयायी र विद्वान्बाट प्रेरित भई सक्रिय नेतृत्व प्रदान
  ५. नेपालको बौद्ध सम्पदाको संरक्षण, प्रवर्धन र विकासमा योगदान तथा बौद्ध संस्कृति र परम्परा संरक्षण र जगेर्नामा सहयोग
  ६. बुद्धका उपदेश र बौद्ध दर्शनका मुख्य मूल्यमान्यताअनुरूप व्यवहार प्रदर्शन
  ७. व्यक्तिगत तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि बुद्धका उपदेशलाई व्यवहारमा उपयोग
३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

कक्षा ९

माध्यमिक तह कक्षा ९ मा बौद्ध अध्ययन विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

सिकाइ उपलब्धि	सिकाइ उपलब्धिको विस्तृतीकरण
१. बौद्ध शिक्षाको परिचय प्रस्तुत गर्न र शीलका सारलाई व्यवहारमा उपयोग गर्न	१.१ बौद्ध शिक्षाको अवधारणा र क्षेत्र बताउन १.२ बौद्ध शिक्षाको सार प्रस्तुत गर्न १.३ बौद्ध शिक्षाका शीलहरूको सूची निर्माण गर्न १.४ बौद्ध शिक्षाका शीलहरूको सारवस्तुलाई प्रयोग ल्याउन १.५ चरित्र निर्माणको अवधारणा र प्रभाव पार्ने तत्वहरू व्यक्त गर्न १.६ असल चारित्रिक गुणको विकास गर्न
२. बौद्ध धर्म र संस्कारका परिचय दिँदै प्रमुख पक्षको सूची प्रस्तुत गर्न	२.१ बौद्ध धर्म र संस्कारको परिचय बताउन २.२ बौद्ध धर्मावलम्बीले गर्ने प्रमुख संस्कारलाई सूचीबद्ध गरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न २.३ शरण गमन, त्रिरत्न, श्रद्धा र शम्बलसम्बन्धी दृष्टिकोणको परिचय दिन २.४ बौद्ध धर्म र संस्कारसम्बद्ध प्रमुख पक्षलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न २.५ चरित्र विकासका आधारशिलाहरू उल्लेख गर्न र व्यवहारमा देखाउन २.६ दैनिक रूपमा प्रयोग हुने बौद्ध धर्म र संस्कारसँग सम्बन्धित पक्षसँग परिचित

	भई तिनको अनुसरण गर्न
३. बौद्ध दर्शनको अध्ययन गरी स्वदृष्टिकोण निर्माण र प्रस्तुति गर्न	<p>३.१ बौद्ध दर्शनको परिचय बताउन</p> <p>३.२ बौद्ध दर्शनका स्वरूप वर्णन गर्न</p> <p>३.३ चार अप्रणाद्वारा मार्त शोधनका बारेमा जानकारी राख्दै त्यसतर्फ प्रवृत्त रहन</p> <p>३.४ आर्य आष्टाङ्गिक मार्ग, परिमत, पूर्व तथा पुनर्जन्म अनित्य नृत्य, कर्म र फल जस्ता बौद्ध दर्शनका मुख्य मुख्य पक्षको सूची निर्माण गर्न</p> <p>३.५ पठित बौद्ध दर्शनको अध्ययन गरी सो सम्बन्धमा आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न</p>
४. बौद्ध ग्रन्थका सार ग्रहण गरी दैनिक कार्यव्यवहारमा अवलम्बन गर्न	<p>४.१ त्रिपिटक सारको बोध तथा विश्लेषण गर्न</p> <p>४.२ चारतन्त्रका मुख्य मुख्य विषयवस्तुको सूची निर्माण गर्न</p> <p>४.३ बाहु धर्म प्रवर्धनका जीवनोपयोगी पक्षको पहिचान गरी त्यसको प्रचारप्रसार गर्न</p> <p>४.४ निर्धारित बौद्ध ग्रन्थको अध्ययन गरी तिनबाट प्राप्त हुने ज्ञानसिपलाई आफ्नो जीवनमा अवलम्बन गर्न</p> <p>४.५ पठित ग्रन्थका आधारमा सही कुराको पहिचान गरी कार्यान्वयन तथा पालना गर्न</p> <p>४.६ पठित ग्रन्थअनुसार आफ्नो दैनिक कार्यलाई व्यवस्थित गर्न</p>
५. बौद्ध अनुयायीको जीवनीबाट सद्शिक्षा ग्रहण गरी सोबमोजिम व्यवहार प्रदर्शन गर्न	<p>५.१ गृहपति श्रीगुप्त जीवन विषयक घटना शृङ्खलाको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी उनका बारेमा गरी आफ्नो धारणा बनाउन</p> <p>५.२ मणिचूड राजाको जीवनीको समीक्षा गरी अनुकरणीय पक्षको सूची बनाउन</p> <p>५.३ नन्दको व्यक्तिवृत्तबाट ग्रहणीय पक्ष सङ्कलन गरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.४ धार्मिक एवम् सामाजिक आचरणबिच समन्वय गर्न</p> <p>५.५ निर्धारित बौद्ध धर्मका केही अनुयायी जीवनीबाट सद्व्यवहार पहिचान गरी तिनलाई व्यवहारमा उतार्न</p>
६. बौद्ध विद्वान्का जीवनीबाट चरित्र विकासका विभिन्न नमुनाहरू प्रस्तुत गर्न र सोअनुसार व्यवहारमा अनुसरण गर्न	<p>६.१ आचार्य नागाजुन जीवनीबाट असल कार्यको पहिचान गरी व्यवहारमा उतार्न</p> <p>६.२ आचार्य आर्यदेव व्यक्तिवृत्तको अध्ययन गरी शिक्षा, सेवा र अनुशासनसँग सम्बन्धित पक्षहरू अवगत गरी तिनलाई व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न</p> <p>६.३ असल नागरिकका गुण व्यवहारमा उतार्न</p> <p>६.४ नैतिक दायित्वप्रति सचेत रही सोहीअनुरूपको कार्य गर्न</p> <p>६.५ सामाजिक आचरण र सांस्कृतिक नियमको पालना गर्न</p>

	६.६ असल व्यक्तित्वलाई अनुसरण गरी असल सामाजिक संस्कृतिको निर्माणमा सहयोग गर्न
--	--

कक्षा १०

माध्यमिक तह कक्षा १० मा बौद्ध अध्ययन विषयको अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुने छन् :

सिकाइ उपलब्धि	सिकाइ उपलब्धिको विस्तृतीकरण
१. गोन्याको सहयोग लिई व्यक्तिगत, सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणमा सक्रिय रहन	१.१ गोन्याको परिचय र कार्य बताउन १.२ गोन्याको पूजा विधिअनुसार पूजा गर्न १.३ गुरुयोग र धार्मिक नृत्य बारेमा बताउन १.४ गोन्याका माध्यमबाट सामाजिक एवम् सांस्कृतिक रूपान्तरणमा सहयोग गर्न १.५ गोन्या आसपासका क्षेत्रमा शान्ति तथा सद्भाव कायम सहयोग गर्न र सबैसँग मित्रवत् व्यवहार गर्न १.६ सामूहिक नेतृत्व विकास गरी सोअनुसार कार्य गर्न
२. बौद्ध धर्म र संस्कारअनुसार व्यवहार प्रदर्शन गर्न	२.१ मण्डल विधिको प्रमुख विशेषता प्रस्तुत गर्न २.२ बौद्ध धर्मावलम्बीले गर्ने प्रमुख संस्कारमध्ये अष्टमङ्गल चिह्नका विशेष कार्यको सूची बनाउन २.३ सत् छाया संस्कारका मुख्य मुख्य कार्यलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्न २.४ पठित बौद्ध धर्म र संस्कारसम्बद्ध प्रमुख पक्षअनुसार व्यवहार प्रदर्शन गर्न २.५ पठित संस्कारको सहयोग लिई असल चरित्र निर्माणका लागि सत्य, सदाचार, शान्ति, प्रेम र अहिंसा जस्ता मानवीय मूल्य र मान्यतालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न
३. बौद्ध दर्शनका निर्धारित विषयवस्तुको व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्न	३.१ बौद्ध दर्शनका मुख्य मुख्य विशेषता समेटेटी सूची बनाउन ३.२ मानव उत्पत्ति र पाप शोधनका बारेमा वर्णन गर्न ३.३ चार आर्य सत्य र चार बौद्ध सिद्धान्तको समीक्षा गर्न ३.४ शरण गमन श्लोकको व्याख्या गर्न ३.५ षड्गतिको दुःख र मणि मन्त्र (षड्अक्षर)का बारेमा बोध तथा प्रस्तुति गर्न
४. बौद्ध ग्रन्थका सारलाई व्यवहारमा	४.१ भुक्तलता अवदान ग्रन्थमा समावेश भएका विषयवस्तुको बोध तथा विश्लेषण

उतार्न	गर्न
<p>५. चार परिषद्, हिनयान र महायानका मुख्य मुख्य पक्षको समीक्षा गर्न</p>	<p>४.२ बोधीसत्त्वको आचरण ग्रन्थका मुख्य मुख्य विषयवस्तुको सूची निर्माण गर्न</p> <p>४.३ भुक्तलता अवदान र बोधीसत्त्वको आचरण ग्रन्थका जीवनोपयोगी पक्षको पहिचान गरी त्यसको प्रचारप्रसार गर्न</p> <p>४.४ निर्धारित बौद्ध ग्रन्थको अध्ययन गरी तिनबाट सकारात्मक सोचका लागि आवश्यक क्षमताको विकास गर्न र त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न</p> <p>४.५ मर्यादित सामाजिक व्यवहार प्रदर्शन गर्न</p> <p>४.६ सकारात्मक सोचद्वारा स्वव्यवस्थापन गर्ने उपाय अपनाउन</p>
<p>६. बौद्ध विद्वान्का जीवनीबाट चरित्र विकासका विभिन्न नमुनाहरू प्रस्तुत गर्न र सोअनुसार व्यवहारमा अनुसरण गर्न</p>	<p>५.१ बौद्ध अनुयायीका रूपमा चार परिषद्का कामको विश्लेषण गर्न</p> <p>५.२ हिनयानका बारेमा अध्ययन गरी तिनको स्वरूप र विशेषता प्रस्तुत गर्न</p> <p>५.३ महायानका मुख्य मुख्य विशेषतको सूची निर्माण गर्न</p> <p>५.४ मानवीय विशेषताका विभिन्न पक्षहरू पहिचान गरी आफूमा त्यस्ता विशेषता भए नभएको पत्ता लगाउन</p> <p>५.५ निर्धारित बौद्ध धर्मका केही अनुयायी जीवनीबाट सद्व्यवहार पहिचान गरी तिनलाई व्यवहारमा उतार्न</p> <p>६.१ आचार्य आसङ्ग जीवन विषयक घटना शृङ्खलाको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्न</p> <p>६.२ आचार्य वसुबन्धु जीवनीबाट अनुकरणीय पक्षहरू बोध गरी तिनलाई व्यवहारमा प्रदर्शन गर्न</p> <p>६.३ असल नागरिकका गुण व्यवहारमा उतार्न</p> <p>६.४ नैतिक दायित्वप्रति सचेत रही सोहीअनुरूपको कार्य गर्न</p> <p>६.५ सामाजिक आचरण र सांस्कृतिक नियमको पालना गर्न</p> <p>६.६ असल व्यक्तित्वलाई अनुसरण गरी असल सामाजिक संस्कृतिको निर्माणमा सहयोग गर्न</p>

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ९

क्र.सं.	एकाइ	विषयवस्तु	कार्यघण्टा		पूर्णाङ्क	
			सैद्धान्तिक	आन्तरिक	सैद्धान्तिक	आन्तरिक
१	बौद्ध शिक्षा	१.१ बौद्ध शिक्षाको अवधारणा र क्षेत्र १.२ बौद्ध शिक्षाको सार १.३ बौद्ध शिक्षाका शीलहरू र यिनको प्रयोग १.४ चरित्र निर्माणको अवधारणा र प्रभाव पार्ने तत्वहरू १.५ असल चारित्रिक गुण	१६	५	१२	४
२	बौद्ध धर्म र संस्कार	२.१ बौद्ध धर्म र संस्कारको परिचय २.२ बौद्ध धर्मावलम्बीले पालन गर्ने प्रमुख संस्कार २.३ शरण गमन, त्रिरत्न, श्रद्धा र शम्बलसम्बन्धी दृष्टिकोण २.४ बौद्ध धर्म र संस्कारसम्बद्ध प्रमुख पक्ष २.५ चरित्र विकासका आधारशिलाहरू	१६	५	१३	४
३	बौद्ध दर्शन	३.१ बौद्ध दर्शनको परिचय ३.२ बौद्ध दर्शनको स्वरूप ३.३ चार अप्रणाद्वारा मार्त शोधन ३.४ आर्य आष्टाङ्गिक मार्ग, परिमत, पूर्व तथा पुनर्जन्म अनित्य नृत्य, कर्म र फल	१६	६	१४	५
४	बौद्ध ग्रन्थ	४.१ त्रिपिटक	१६	६	१२	४

		४.२ चारतन्त्र ४.३ बाहु धर्म प्रवर्धन				
५	बौद्ध अनुयायीको जीवनी	५.१ गृहपति श्रीगुप्त ५.२ मणिचूड राजा ५.३ नन्द ५.४ धार्मिक एवम् सामाजिक आचरणको समन्वय	१६	५	१२	४
६	बौद्ध विद्वान्का जीवनी	६.१ आचार्य नार्गाजुन ६.२ आचार्य आर्यदेव ६.३ असल नागरिकका गुण ६.४ नैतिक दायित्व ६.५ सामाजिक आचरण र सांस्कृतिक	१६	५	१२	४
जम्मा			९६	३२	७५	२५
कुल जम्मा			१२८		१००	

कक्षा १०

क्र.सं.	एकाइ	विषयवस्तु	कार्यघण्टा		पूर्णाङ्क	
			सैद्धान्तिक	आन्तरिक	सैद्धान्तिक	आन्तरिक
१	गोन्पा शिक्षा	१.१ गोन्पाको परिचय र कार्य १.२ गोन्पाको पूजा विधि	१६	५	१२	४

		१.३ गुरुर्युग र धार्मिक नृत्य १.ॡ सामूहिक कार्य				
२	बौद्ध धर्म र संस्कार	२.१ मण्डल विधि २.२ अष्टमङ्गल चिह्न २.३ सत् छाय	१६	५	१३	ॡ
३	बौद्ध दर्शन	३.१ बौद्ध दर्शनको मुख्य विशेषता ३.२ मानव उत्पत्ति र पाप शोधन ३.३ चार आर्य सत्य र चार बौद्ध सिद्धान्त ३.ॡ शरण गमन श्लोक ३.५ षड्गतिको दुःख र मणि मन्त्र (षड्अक्षर)	१६	६	१ॡ	५
ॡ	बौद्ध ग्रन्थ	ॡ.१ भुक्तलता अवदान ॡ.२ बोधीसत्वको आचरण ॡ.३ मर्यादित सामाजिक व्यवहार ॡ.ॡ सकारात्मक सोच	१६	६	१२	ॡ
५	बौद्ध अनुयायीको जीवनी	५.१ बौद्ध अनुयायीका रूपमा चार परिषद् ५.२ हिनयानको स्वरूप र विशेषता ५.३ महायानको स्वरूप र विशेषता ५.ॡ मानवीय विशेषता र सद्व्यवहार	१६	५	१२	ॡ

६	बौद्ध विद्वान्का जीवनी	६.१ आचार्य आसङ्ग ६.२ आचार्य वसुबन्धु ६.३ असल नागरिकका गुण ६.४ नैतिक दायित्व	१६	५	१२	४
जम्मा			१६	३२	७५	२५
कुल जम्मा			१२८		१००	

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

कक्षा ९		कक्षा १०	
विषयक्षेत्र	कार्यघण्टा	विषयक्षेत्र	कार्यघण्टा
बौद्ध शिक्षाको परिचयसँग सम्बद्ध विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	५	कुनै एक गोन्पा वा विहारको अध्ययन भ्रमण गरी नियमित कार्य, पूजा विधि, गुरुयोग र धार्मिक नृत्यका अवस्था, समस्या र सुधारयोग्य पक्ष समेटी प्रतिवेदन प्रस्तुति	५
शरण गमन, त्रिरत्न, श्रद्धा र शम्बल सम्बन्धी दृष्टिकोणसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	५	मण्डल विधि, अष्टमङ्गल चिह्न, सत् छाय संस्कारमा आधारित प्रयोगात्मक कार्य	५
चार अप्रणाद्वारा मार्त शोधन, आर्य आष्टाङ्गिक मार्ग, परिमत, पूर्व तथा पुनर्जन्म अनित्य नृत्य, कर्म र फलसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	६	मानव उत्पत्ति र पाप शोधन, चार आर्य सत्य र चार बौद्ध सिद्धान्त, शरण गमन श्लोक, षड्गतिको दुःख र मणि मन्त्र (षड्अक्षर) सम्बद्ध विषयक्षेत्रमा प्रवचन	६
त्रिपिटक, चारतन्त्र, बाहु धर्म प्रवर्धनका बारेमा अन्तरक्रिया र मुख्य मुख्य विषयवस्तु समेटी समाचार वा लेख निर्माण	६	भुक्तलता अवदान र बोधीसत्वको आचरणका बारेमा अन्तरक्रिया र मुख्य मुख्य विषयवस्तु समेटी समाचार वा लेख निर्माण	६
सन्दर्भ सामग्री अध्ययन तथा विद्युतीय सामग्रीको उपयोग गरी बौद्ध अनुयायीको व्यक्तिवृत्त निर्माणसम्बद्ध लघुपरियोजना कार्य	५	सन्दर्भ सामग्री अध्ययन तथा विद्युतीय सामग्रीको उपयोग गरी बौद्ध अनुयायीको व्यक्तिवृत्त निर्माणसम्बद्ध लघुपरियोजना कार्य	५
पुस्तकालय अध्ययन विधिको उपयोग गरी बौद्ध विद्वान्को जीवनी निर्माण र सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रचारप्रसार	५	पुस्तकालय अध्ययन विधिको उपयोग गरी बौद्ध विद्वान्को जीवनी निर्माण र सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रचारप्रसार	५
जम्मा	३२	जम्मा	३२

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

गोन्पा शिक्षाको आफ्नो मौलिक शिक्षण प्रक्रियाअनुसार विभिन्न शिक्षण विधिका माध्यमबाट यस विषयका उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिने छ । त्यस्तै बाल बालिकाहरूको उमेर समूहलाई ध्यान दिई बाल केन्द्रित शिक्षण विधि अपनाई शिक्षण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विशेषतः “गरेर सिक” (learning by doing) को सिद्धान्तअनुसार बौद्ध शिक्षा विषयका शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई अर्थपूर्ण, रूचिकर र प्रभावकारी बनाउन विषय वस्तुको प्रकृतिअनुसारको शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण विधिको छनोट गर्दा विद्यार्थीको रूचि, क्षमता, स्तर, उमेर आदिलाई ध्यान दिई विद्यार्थीलाई नै सहभागी

गराएर विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि प्रयोग गरी बढीभन्दा बढी ज्ञान र सिप विकास गराउनुपर्दछ । शिक्षकले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरी विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य (project work) का रूपमा धार्मिक क्रियाकलाप अनुष्ठान गराउँदै विद्यार्थीको सक्रिय सहभागिताबाट सिकेको ज्ञान चिरस्थायी बनाउन आवश्यक हुन्छ ।

बौद्ध शिक्षाको पाठ्यक्रम विभिन्न छोटो क्षेत्रलाई समेटेर एकीकृत रूपमा तयार गरिएको छ । यसमा उल्लेख गरिएका विषय वस्तुहरूको अध्ययनअध्यापन गराउँदा सबै क्षेत्रलाई उचितकै महत्व दिनुपर्ने हुन्छ । सम्बन्धित विषय वस्तुको एकीकृत रूपमा अध्ययन गराई विषय वस्तुको ज्ञान, सिप र धारणाको विकास गराउनुपर्दछ । विषयवस्तुको व्यावहारिक ज्ञान दिनका लागि गोन्पाभिन्न वा बाहिर आआफ्नो टोल, समुदायहरूसँग सम्बन्ध राखी क्रियाकलापहरू गराउनुपर्दछ । यी विषय वस्तुलाई जस्ताको तस्तै कण्ठ गराउने शिक्षण पद्धतिलाई निरुत्साहित गरी विद्यार्थीहरूलाई आफ्ना धार्मिक समुदायमा खोज गरी सिकेका कुराहरूलाई सिर्जनात्मक विश्लेषण गर्ने प्रतिभाको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ । यो विषय अध्यापन गर्दा प्रयोग गर्न सकिने केही सम्भावित नमुना विधिहरू तल दिइएका छन् :

(क) प्रश्नोत्तर विधि	(ख) प्रदर्शन विधि
(ग) समस्या समाधान विधि	(घ) अवलोकन विधि
(ङ) छलफल विधि	(छ) प्रयोग (पूजा) विधि
(ज) अभिनय विधि	(झ) परियोजना विधि
(ञ) प्रवचन/वाचन विधि	(ट) धार्मिक विधि

जुनसुकै क्रियाकलाप गराउँदा पनि विद्यार्थी केन्द्रित हुनु आवश्यक हुन्छ । अध्यापन गर्दा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरू आफैलाई कुनै कुनै समस्या समाधान गर्न गाह्रो अफ्ठ्यारो पर्न सक्छ त्यस्तो अवस्थामा मात्र कमीकमजोरीलाई राम्ररी केलाई लामा वा गुरुद्वारा सहयोग पुऱ्याई समाधान गरिदिनु उचित हुन्छ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

गोन्पा शिक्षाको आफ्नै मौलिक शिक्षण प्रक्रियाअनुसार विद्यार्थीले प्राप्त गरेका ज्ञान, सिप, क्षमताको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । यस विषयमा विशेष गरेर यस विषयमा औपचारिक लिखित परीक्षालाई भन्दा पनि विद्यार्थीमा अपेक्षित धार्मिक व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भए नभएको मूल्याङ्कन गर्न अवलोकनको समेत प्रयोग गर्नुपर्दछ । अपेक्षित उद्देश्य हासिल नभएसम्म शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा निरन्तरता दिइरहनुपर्दछ । निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूको कठिनाइ पत्ता लगाउने र पत्ता लागिसकेपछि सुधारको कोसिस जारी राख्नुपर्दछ । विद्यार्थीका सिकाइ स्तरका बारेमा सबभन्दा बढी गुरुलाई जानकारी हुने हुँदा विद्यार्थीको सिकाइ स्तर हेरी निरन्तर रूपमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरी आवश्यकताअनुसार सुधारात्मक शिक्षण गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन उनीहरूले गरेको कक्षाकार्य, धार्मिक अनुष्ठान कार्य, गृहकार्य, धार्मिक गोन्पामा सहभागिता, व्यावहारिक परिवर्तन, सिर्जनात्मक कार्य, हाजिरी आदिका आधारमा गरेर अभिलेख समेत राख्नुपर्दछ ।

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्त्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको

मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिनेछ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ उपलब्धि र तिनका विषयवस्तुसोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइसक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुनः सिकाइन्छ भने यस्तो मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । कक्षा ९ र १० को बौद्ध शिक्षा विषय सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नुपर्छ । सोका आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ र आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

जडीबुटी विषयमा कक्षा ९ र १० मा कुल भाषामध्ये २५ भार आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.सं.	क्षेत्र	अङ्कभार
१.	कक्षा सहभागिता	३
२.	त्रैमासिक परीक्षाको मूल्याङ्कन	६
३.	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदनको प्रस्तुति	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा १० प्रत्येकमा कुल भारमध्ये ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा १० मा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिने छन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।

विशिष्टीकरण तालिका, २०७७

बौद्ध शिक्षा

लिखित परीक्षा

कक्षा : १०

पूर्णाङ्क : ७५

क्र.सं	क्षेत्र	प्रश्नका प्रकार (अति छोटा, छोटा लामा)	ज्ञान ५		बोध ५		व्यावहारिक सिप ५		उच्च दक्षता ५		जम्मा प्रश्न	जम्मा अङ्क भार
			प्रश्न सङ्ख्या	अङ्क भार	प्रश्न सङ्ख्या	अङ्क भार	प्रश्न सङ्ख्या	अङ्क भार	प्रश्न सङ्ख्या	अङ्क भार		
३	गोन्पा शिक्षा	अति छोटा	१	१	१	१					२	२
		छोटा					२	५			२	१०
		लामा										
६	बौद्ध धर्म र संस्कार	अति छोटा										
		छोटा					१	५			१	५
		लामा							१	८	१	८
घ	बौद्ध दर्शन	अति छोटा			१	१					१	१
		छोटा					१	५			१	५
		लामा							१	८	१	८
४	बौद्ध ग्रन्थ	अति छोटा	१	१	१	१					२	२
		छोटा					२	५			२	१०
		लामा										
५	बौद्ध अनुयायीको	अति छोटा	१	१	१	१					२	२

	जीवनी	छोटा					२	५			२	१०
		लामा										
६	बौद्ध विद्वान्का जीवनी	अति छोटा	२	२	२	२					४	४
		छोटा										
		लामा							१	६	१	६
	जम्मा		५		६		६		३		२२	७५

दृष्टव्य :

- प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा ज्ञान र बोध तहका प्रश्न एउटा समूहमा समायोजन गरी उल्लिखित क्षेत्र र सङ्ख्यामा, प्रयोग तहका तोकिएका क्षेत्रबाट थप दुई प्रश्न र उच्च दक्षतामा तोकिएको क्षेत्रबाट थप एक प्रश्न सोधनुपर्ने छ ।